

Љубомир Зуковић, академик

ЧУВАЈМО ОНО ШТО НАС ЈЕ САЧУВАЛО

Гусле су, уз сва евентуална својатања других, превасходно српски музички инструмент. Извесно су веома старе, јер их је онакве какве су биле и, углавном, до дана данашњег остале, било могуће направити и пре неколико хиљада година, чак и пре него што су наши преци почели да се служе металом. Свако ближе временско одређивање њиховог помена и присуства међу Србима излаже нас опасности да погрешимо. То што се ова реч сусреће још у *Библији*, никако не значи да се мислило на наше гусле, већ на неки музички инструмент, можда, по намени, мање је вероватно и по изгледу, њима сличан, али су први преводиоци *Библије* на наш језик одлучили да га баш тако назову, јер неко друго подесније име није им падало на памет.

У сваком случају, ради се о врло једноставном инструменту, чији се звук, затезањем и попуштањем струна, може, и по боји, и по висини, ускладити са различитим људским гласовима. Само срећни изуми, узвишени у својој једноставности и природности, могу, неизмењени, тако дуго да трају, и да служе својој првобитној намени. Српске гусле имају својих ближих и даљих рођака, али рођеног брата немају. Оне су, према томе, јединствене

То што су се гусле у прошлости, а данас већ сасвим ретко, могле сусрести и код других народа, значи да су их они преузели од Срба, или су део њиховог ранијег духовног завичаја кога се, мењајући, прво веру, а потом и народност, још увек нису одrekli. То би, с друге стране, могло да значи да су старије и од једног и од другог, и од вере и од нације. Тешко је наћи појаву и изум који би боље од гусала одговарали српском духу, њиховој историјској свести и удесу. Они, просто личе и једно другом одговарају као калуп одливку.

Оне су биле, и још су увек, ма колико то некоме звучало необично, најпостојанији и најуспешнији вид отпора бруталној сили и ропству које она тежи да наметне; а потреба за тим отпором постојала је код Срба откад сеже њихово историјско памћење, па све до дана данашњег. Данас чак и много више него јуче, а будућност прети својом мрачном неизвесношћу. Да ли је то, можда, разлог што су оне, као симбол тог отпора и националне

самосвести, мета различитих напада наших противника и њихове све бројније домаће послуга?

У периодима снажних ослободилачких заноса, у треницима устаничких напона и подвига нагло се распламсавао значај и значење наше јуначке поезије и гусала, уз чију пратњу песма најинтензивније живи и најдубље делује на своје слушаоце. Борбе за слободу и ослободилачке буне са јуначком песмом у чврстом су загрљају, међусобно се прате, сустижу и надахњују. Чим се 1804. године српска раја под вођством Карађорђа Петровића побунила, и малаксала јуначка песма се пробудила. На гуслама су се *струне покидале* истовремено, и из истих разлога, кад *бјеху мушка прса охладњела, а у њима умрла* слобода. Увек је било оних који су прижељкивали да се то време, не само врати, него и да траје. А сјај српских гусала је, првенствено сјај српске јуначке народне поезије. Она тај сјај задржава и без гусала; оне га само могу појачати, док га гусле без јуначке песме не могу ни имати, напросто је незамислив. Најбоље је, ипак, кад се све сложи и подудари, кад се међусобно оснаже и осмисле. Тада је доживљај потпун, готово непоновљив, јер се у њему упреда неколико људских вештина и способности.

Њихов глас враћа изгубљену снагу и уснулу наду, подиже дух из понора. Чак и у оној појати, пуној дима и прозуклих испарења уморних и назликаних људи, из Андрићевог романа *На Дрини ћуприја* гуслар је јуначком песмом о величини и сјају некадашњег српског царства успео да укреше искру бунта и отпора у души понижених и обесправљених кулучара. Зато ће се светлост са светог гроба Радисава са Уништа спојити са светлошћу које је, неколико векова доцније, дакле тек почетком деветаестог века Карађорђевој војводи сердар Мићић са својим устаницима запалио око Вишеграда. Према томе, могло би се казати да је уз Старину Новак из народне песме у којој он наводи разлоге због којих је кренуо **врат ломити по гори ходити, по хајдуци по лошу занату**, Радисав са Уништа био први српски устаник против турског ропства. Њих ће двојицу пламен те ослободилачке бакље, коју су смело, али и прерано понели сагорети, али се њена светлост никада неће изгубити. Она ће, како рече владика Раде све сјајнија и чудеснија "у вјекове биват дубље."

Гусле су наша најстарија и најтрајнија предикаоница родољубља, витештва, чојства и патријархалног морала. Уз гусле су се, осим казивања о ономе шта је било, и како је било, упућивале небу и молитве и клетве, и похвале и укори. Оне су најзаноснији вид народног памћења и сећања. Има оних којима то веома смета, патраже да се та светлост увије и пригуши, а најбоље би им одговарало кад би се и сасвим угасила Овде ћу да наведем оно што сам о улози гусала и јуначке песме казао у стиховима:

Песма памти мегдане и буне,
Врле слави, издајице куне.
Пали светла у тами прошлости,
Турке смиче кивно без милости.
Откуд милост за бездушне Турке
Због којих смо подносили муке,
Па се због њих и данас патимо
Разбраћену браћу да збратимо.
Песма гради од колиба куле
И призива јунаке уснуле,
Да клонуле потомке оснаже

И на славу јуначку подраже,
Јер без тога тешко да ће моћи
Злотворима хака главе доћи.
Када Србин разговора тражи,
И кад муку жели да ублажи,
Кад му кипе за осветом груди,
Кад га киње и прогоне људи,
Гуслари му као мелем дођу,
Чим их чује, сви болови прођу,
А песме га могу да оснаже
Да сачува што му је најдраже:
Српско име и српско битије,
То што му је било најсветије.
На крилима песме и гусала
Он се склањо од земаљских зала:
Од пораза и ропства мрскога
У просторе царства поетскога.
Дугог ропства гушиле га тмуше,
А песме му цветале из душе.

Наравно, Срби су уз гусле, тачно примећује Марко Миљанов, врло често оплакивали властите несреће, клонућа, издаје и поразе, чега је, нажалост, такође било.. Оне су делиле и признања и укорје, позивале на стално јуначко утркивање: ко ће пре и са више епске славе са бојних пољана прећи у "весело царство поезије". А за место у том царству, "гдје Обилић над сјенима влада", морала се плаћати висока цена, јер су се за њега многи грабили.

Наравно, нити је јунаштво једина човекова врлина, чак ни неспорна, нити је малодушност и издаја његова једина мана, па су гусле, односно епске народне песме, славиле и друге људске врлине, али и жигосали друге мане и казивали, уопште, занимљиве животне приче о догађајима и људима вредним памћења и спомињања. Њима су се премошћавали векови и спајале судбине људи и нараштаја. У борбу против, најчешће, вишеструко надмоћније непријатеља позивалу су *и живе и мртве*. Гусле су, према томе, своје слушаоце увек одводиле на узбудљива путовања у даљу или ближу прошлост. Дуго времена су биле, не само најпоузданији, него и једини путотођа.

Покушавао сам много пута, али увек са половичним успехом да сам себи одговорим на питање: чиме ме то толико заноси гусларево певање, и како то, врло често, исту песму доживим унеколико друкчије, и готово редовно дубље и снажније кад је слушам у извођењу даровитог гуслара, него кад је сам читам? Тајна је, могуће, у томе што у том споју песме и певања и јака гусала настаје једна нова уметничка стварност, живља, богатија и узбудљивија од оне која је надахнула стварање саме песме. Готово да се разлика о којој је овде реч може поредити са разликом која настаје у доживљају неког драмског дела кад га читамо и кад то исто дело гледамо у извођењу на позорници.

Много сам пута са заносом слушао врсне гусларе како се уз слокове јуначког десетерца гласом који трепери пропињу до неслућених висина и како се отуда скоковито враћа, као да се приземљује после узбудљивог лета. Та глас понекад делује малаксало, као да је ударио у неки зид и од њега се одбио, па сад тражи предаха и прикупља снагу за нов залет.

За то време гусле саме причају, понекад само јецају. Некад се гусларев глас радује, некада плаче и тугује, а накад победнички кликће и прети. Учини ти се понекад да се руши и нестаје негде у себи, да ће тако, дрхтав и ломан, једноставно замрети. Али он се, попут водоскока, увек изнова успиње и граби у висине. Сам се собом, а највише песмом коју казује надањује и снажи. Њој, њеном смислу и значењу, он увек мора да буде веран и примерен. По правилу, озбиљан и свечан, јер је таква и већина наших епских народни песама. Не може се са истим збивањем на гусларевом лицу и гласу певати о Светом Сави и апостолима косовског мита и о гађама Хајке Атлагића и Зирке Кајовић. То, наравно, нико и не очекује. Песма и њено певање уз гусле морају, у највећој могућој мери, да буду, емотивно и смисаоно, сљубљени.

А шта гусларев глас и звук струна, које пригушено јецају испод његових прстију чине од песме. На том гласу песма се таласа и лепрша као застава на ветру која је до малопре лежала савијена у неком сандуку. То није обичан свакодневни људски глас. Он допире однекуд из дубине минулих векова; као да је сама прошлост нахрупила у садашњост и за тренутак све преправила својим бојама, гласовима и мирисима. То је озбиљан и достојанствен глас који и не подноси никакву другу пратњу осим пригушеног јецања гусала. Он смисао и значење песме напреже до крајњих граница, готово је преосмишљава. Тако да је у великој мери прихватљив став да народну песму ствара онај који ју је први пут саставио и она који је сваки пут изнова пева. То је поготову важило за време кад је она и настајала и опстајала искључиво усмено, и то у певном облику.

Гусле праве моћне звучне мостове између два суседна стиха. Најпре предахну оне док певач кликће, а кад певач заћути оне се распричају, претварају се у њихов одјек и коментар. И тако наизменично до краја песме. Заћуте обично истовремено и нагло. Песма је уз јек гусала доживљавала своје ватрено крштење; заједно с гусларем и она полаже испит зрелости.

Можда ће наши потомци временом постати потпуно равнодушни на помен српског имена, можда ће га се неки и стидети, поготову они који више верују другима, него сами себи и својима; не водећи рачуна о томе што међу тим другим има не само недобронамерних, него и осведочених српских непријатеља. "Последице црне пропаганде, каже Милован Данојлић, данас су дејственије на нашем тлу него онамо где су зачете. Лаж је сама себи дошла главе". Загрцне се од властитог бесмисла и прсне као мехур. Том је пропагандом. наставља Данојлић, сад "обузет део наше елите, стално је подгрева и обнавља, мислећи да ће се тако приближити светским силницима..Они који су бацали бомбе на наше возове, мостове и фабрике немају тешкоће са својом савешћу. Ми се кајемо уместо њих". Ови *без алтернативе* то неће или не могу да виде, што се на крају своди на исто. На оно што је казао Стеван Сремац: "Кад Србин хоће да буде објективан, он прихвата становиште свог противника, а Ћосић тим поводом додаје:"Тако поступају неки наши савременици који се сматрају интелектуалном и политичком елитом". Срећом, они су, још увек у мањини у односу на оне којима је до српског имена, и свега онога што га чини посебним, ипак, стало. Рекао бих, ништа мање, али ни више од осталих народа који држе до себе. Зато ми и није сасвим јасно зашто је то некима толико стало до тога да ми што пре и што брже почнемо губити властити лик и душу. Зашто им је толико стало до тога да почнемо што више личити на друге жртвујући при том и неке своје непатворене особине којима више разлога имамо да се поносимо, него да се због њих снебивамо, или чак стидимо. Најмање разлога за то имамо кад су у питању гусле и народне песме. Ево и једне од свежијих потврда за то. Савремени швајцарски нобеловац Карло Шпителер каже:

"Срби имају славу и јуначку прошлост. Њихово народно песништво не заостаје ничим иза осталих сличних творевина, а њихове јуначке песме надмашују све остале, јер тако дивне епске поеме, као што су српске, ниједан други народ није певао још од Хомерових времена". Потребно је и корисно, а може да буде и пријатно ако је повољно, чути мишљење других о себи, али му се сасвим подредити никад не би требало. Најпре зато што онај ко допушта себи да о некоме јавно изриче суд увек то чини с неком задњом намером, и друго, зато што треба бити свестан и својих мана и својих врлина и држати до тога.

У сваком случају, неопходно је да и тим будућим нараштајима српским, ма колико они, можда, били раводушни према властитом пореклу, у шта ја желим да сумњам, омогућимо да сазнају шта су и колико су Срби приложили светској културној и духовно баштини. Оставити им у аманет да чувају свој богати и прелепи језик и своје савршено писмо, за које има оправданих предлога да се назове *вуковица*, уместо што се зове ћирилица, као главна и темељна обележја своје духовности и свога националног бића. Нестане ли српскога језика, народних песама испеваних на томе језику и гусала уз чију су пратњу најнепосредније и најснажније доживљаване, нестаће, бојим се, и српскога народа.

Певање уз гусле је јавно саборно народно сећање и памћење, разговор са властитом прошлошћу, њено поетско вредновање, стваралачко преиспитивање и попоправљање према жељама и пропуштеним могућностима. Јавно и свечано делење похвала и признања, али и осуда и укора. Онима који желе да један народ, који, за разлику од многих, има своје препознатљиво име и прошлост, по сваку цену, тога, најпре, лише, а потом понизе и покоре, највише сметају његове културне и духовне вредности и творевине, укључујући и његову веру и језик, његову историјску свест о себи, сачувану, понајбоље, у легендама и митовима. Ако српски језик и писмо преживе искушења која их чекају, која су већ свом силином нахрупила у виду све распрострањенијег *англицања*, успеће то највише захваљујући ономе што је народ створио и однеговао и ономе што је у нашој култури и уметности створено под благотворним утицајем народног певања, приповедања и умовања. Зато и није никакво чудо што се на нишану тих самозваних учитеља извањаца и њихове домаће послуге, уз гусле и нсродне песме, најчешће, нађу и Његош, Петар Кочић, и Иво Андрић, и још понеко. Биће да је због тога један од тих извањаца, забринутих за одгој српске омладине записао: "Предлажем да се српској деци забрани у школама учење српске националне поезије". Права је штета што уз ово није додао шта би то, уместо националне поезије, српска деца у школама требала да уче. Вероватно би, пре тога, требало дасе оствари претња британског генерала сер Мајкла Роуза како је НАТО, ни мање ни више, "спреман да Србе бомбардовањем врати у камено доба". Само онај чија је свест на нивоу каменог доба може да изрекне овакву зверски крволочну претњу. Али, њима је, тако изгледа, сваки Србин сумњив, својеглав и опасан урота. Сваки гуслар је потенцијални терориста, њихов вођа и подстрекач. Сабор гусала и љубитеља наших јуначких народних песама склони су да прогласе удруженим злочинским подухватом у служби стварања Велике Србије. Срби се у чу питају: колико би то она требало да се смањи, па да се ослободи тог нарока који је, дуже од једног века, упорно прати.

Зато ми се у сећање враћају Андрићеве речи да су у доба турског зулума Срби уз гусле своје песме певали "опрезно и скровито, далеко од турског ува, у затвореним кућама по славама или по далеким пландиштима где турска нога не ступа ни једном у години". Питамо се забринуто: нису ли то, можда, за Србе поново завладале сличне неприлике, чак

и много горе, јер су се усавршиле методе шпијунирања и прислушкивања? А да и не говоримо о томе колико су се, у међувремену, усавршиле методе кажњавања јогунастих и непослушних. Па, то смо најнепосредније спознали на својој кожи. Пошто нисмо имали оружје којим бисмо се одбранили од милосрдног анђела самозваних учитеља и извозника демократије и људских права, остају нам гусле и народне песме да њима бранимо своје достојанство и веру у победу права и правде.

Због свега тога гусле морамо сами чувати од свега онога што може наудити њиховом угледу и деловању. Уз гусле се не сме кривотворити, додворавати и богорадити без обзира на то која се врста добити и милости тиме жели прибавити. Не сме се повлађивати ниским нагонима и примитивним укусима без обзира на снагу аплауза који се од неугог света могу добити. Оне морају остати светиња која се уважава, којој се верује, јер ће једино као такве моћи да васпитавају, да снаже и бодре, да неприкосновено деле заслужена признања и укорје.

Лошој песми ни најбољи гуслар не може помоћи да постане лепа. Чак напротив. Тек кад стихови такве песме почну на гусларевом гласу да трепере и подрхтавају, као празан лонац на јаком огњу, у пуној ће мери доћи до изражаја њихова немоћ, раскорак између малих стваралачких могућности и домета и великих жеља и хтења. Ту ни рима, којој упорни стихоклепци, по правилу, и превише жртвују, ништа не може помоћи. Врло се често покаже да, уместо да она послужи снази и лепоти песничког израза, стхотворац, наивно, служи њој.

Малопре сам гусларево певање епске песме поредио са таласањем заставе на ветру. Остајем при том поређењу, али осећам потребу да га развијем. Заставе се не истичу сваки дан, већ само у ретким приликама; нити се, пак, остављају заборављене да, висећи, кисну и бледе. "Дугу која четврт сата стоји на небу нико више не гледа", рекао је Гете. Није баш сваки догађај и било која прилика повод за епску песму, а поготову не за њихово гусларско објављивање, али јесу они догађаји, подвизи и подвижници за које је народ говорио да им краја без гусала нема. На њима се, према томе, досезао врх, или додиривало дно. Зависило је од тога шта је ко заслужио. Пошто се епске песме певају, превасходно, "да би други слушали, врло је важно да то певање буде разговетно, усклађено са смислом песме, а не само себи сврха. Једно од битних својстава сваке уметности је склад и једноставност, а до једноставности треба порастати. Није то баш свакоме дато, ни да схвати, ни да постигне. Зато су врхунски уметници и ретки.

